

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL
DE TEORIA ȘI PRACTICA REABILITĂRII MONUMENTELOR ISTORICE
TUȘNAD, 16-23 MARTIE 1997

Simpozionul organizat anual la Băile Tușnad de Asociația Restauratorilor de Monumente Istorice din Transilvania, Fundația Transilvania Trust, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Comitetele Naționale ICOMOS din Germania, România și Ungaria, Asociația pentru Protecția Monumentelor Istorice „Keöpeczy Sebestyén Joseph” a reușit, prin buna organizare, tematicile generoase propuse pe cadrul natural deosebit, să se impună, trăgând tot mai mulți specialiști în domeniu.

Ediția din anul acesta (a 6-a) a reunit peste 250 de participanți, majorității – formate din specialiști maghiari și de etnie maghiară din Ungaria, România, Slovacia, Slovenia (peste 70%) – adăugându-i-se reprezentanți atât ai țărilor central și est-europene: Moldova, Rusia, Iugoslavia, Croația, Polonia, Lituania, cât și ai țărilor occidentale cu tradiție în domeniu: Germania, Anglia, Belgia, Suedia, Finlanda, Elveția, Olanda, Portugalia, Grecia, Malta și chiar Japonia, Canada, Mexic sau Guatemala. Din păcate, participarea specialiștilor români a fost foarte modestă anul acesta, lucru justificat doar în parte de taxa mare de participare.

Programul Simpozionului, intrat în tradiție, variat și bine alcătuit, a cuprins: duminică, 16 martie, ora 17 – deschiderea oficială; luni, 17 martie – plenara de deschidere a conferințelor, care a debutat cu expunerea d-lui prof. Andrei Pippidi, președintele CNMI, privind practica de reabilitare a monumentelor istorice din România și programul actual de restaurare a patrimoniului național de cult; după-amiază s-a participat la vernisajul expoziției „Pro Domo Dei”, organizată la Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe de firme specializate în restaurare din Cluj, Brașov, Sf. Gheorghe, unde au fost prezentate restaurări ale bisericilor secuiești realizate între 1990 și 1996.

Conferințele, organizate pe două secțiuni paralele, în localuri diferite, au debutat în seara zilei de luni și s-au desfășurat apoi – pe parcursul întregii zile – marți, vineri și sâmbătă.

Miercuri, 19 martie, și joi, 20 martie, a avut loc excursia de studiu la 10 monumente reprezentative pentru varietatea tipologică și originalitatea arhitecturii de cult transilvănene: bisericile fortificate ale comunităților săsești și secuiești de la Ilienii (județul Mureș), Hărman (Brașov) și Biertan (Sibiu); biserici parohiale din centrul vechilor incinte orășenești medievale, actualele biserici evanghelice de la Sebeș (sec. 14), Sibiu (sec. 14-15), biserica din Deal – Sighișoara (1354-1510), foste mănăstiri: mănăstirea cisterciană de la Cârța (1201-1250) sau cea catolică de la Teiuș (sec. 15); catedralele romano-catolică Sf. Mihail de la Alba Iulia (1245-1956) și cea greco-catolică de la Blaj (sec. 18).

Tema de anul acesta a conferințelor a fost: „Patrimoniul arhitectural de cult”. În cadrul secțiunii A, desfășurate în sala de conferințe Tulipan, au fost programate, în general, studii de sinteză legate de istoria arhitecturii și restaurărilor, probleme de management și legislație vizând reabilitarea patrimoniului arhitectural de cult din diverse zone și țări. Secțiunea B, desfășurată la hotelul Ciucaș, a reunit, în general, prezentări ale unor studii de caz: restaurări ale unor monumente de cult sau ale componentelor lor artistice, cercetări istorice, arhitecturale sau arheologice etc.

Dintre subiectele abordate în conferințe se pot menționa:

Prezentarea patrimoniului arhitectural de cult, în evoluția sa istorică, din diferite zone și țări, de exemplu:

– bisericile fortificate săsești din Transilvania, cu satele din jur (Biertan, Cislăchioara, Dealul Frumos, Călnic, Saschiz, Cloașterf, Tarten, Cincu, Cincșor etc.), prezentate de dl arh. Cristoph Machat, președintele ICOMOS din Germania, într-un studiu comparativ cu alte tipuri de biserici fortificate din Europa;

– monumentele istorice ecleziastice din zona Welsh Marches (biserici parohiale saxone sau ale diferitelor culte: baptist, metodist; seria capelilor din epoca extinderii imperiului etc.), cauzele

degradărilor, materialelor și tehnici vernaculare folosite în restaurarea lor, prezentate de dl *Colin Richards* (Marea Britanie);

– capele, mănăstiri și biserici din actualul centru istoric al orașului Ciudad de México, ce coincide cu orașul baroc spaniol, dezvoltat în sec. 17-18, situat în sudul actualului oraș: alcătuire, materiale, decorație, starea actuală și soluții de restaurare, descrise și ilustrate de d-na *Luz Maria Beristain Díaz* din Mexic;

– „patrimoniul arhitectural de cult din Guatemala” dezvoltată coexistența armonioasă a două culturi și arhitecturi complet diferite: bisericile baroce spaniole și construcțiile tradiționale din lut și lemn în tehnica „bahareli” ale indienilor, influențele pe care monumentele creștine le-au asimilat în decorație, cromatică vie a fațadelor, vestimentația sfinților etc.;

– „mănăstiri franciscane și dominicane din Transilvania, în sec. 15”, ordinele călugărești ce le-au întemeiat, cu modul lor de organizare, alcătuirea arhitecturală a ansamblurilor aparținând genului târziu, trecute în revistă de dl *Ferenc Csörtán* (Ministerul Culturii, România);

– „arhitectura bisericilor din zona Călatei de la începutul sec. 20”, de la seria bisericilor tip, trase la șablon, influențate de arhitectura orășenească, la cele cu elemente valoroase, preluate din Secession sau creații ale arh. *Károly Kos*, prezentate de dl *Miklósi-Sikas Csaba* (Ungaria);

– mănăstiri și biserici din Basarabia, specificul arhitecturii balcano-bizantine: influențe, istoric, mod de alcătuire a bisericilor de plan trilobat, cu incinte pătrate fortificate, amplasamente izolate și pitorești, exemplificări (mănăstirile Căpriană, Vărzărești, Buna Vestire, biserica din Căcuțești de Sus etc.), prezentate de dna *Luminița Ilvitchi* (Rusia);

– monumentele de cult ale Cracoviei, înfățișate de dl *Rafael Solewski* (Centrul Cultural Internațional, Cracovia); în contextul și ca simbol al desfășurării evenimentelor istorice și a

lupți de liberare națională din fosta capitală a Poloniei;

- „lăcașurile de cult ale cetăților din Moldova”, prezentate de d-na *Mariana Șlapac* (Academia de Științe, Chișinău, Moldova): paraclisele de la Cetățile Sucevei și Neamțului, Cetatea Albă și Soroca, de dimensiuni mici, doar cu altar și naos, inserate în șirurile de încăperi adosate incintei interioare sau bisericile din cetățile devenite fortificații bastionare turcești de la Tighina și Ismail;

- patrimoniul arhitectural de cult al comunităților evreiești din diferite țări a alcătuit un grupaj tematic ce a cuprins comunicarea d-lui *Román András* - Ungaria, privind programul arhitectural, situația actuală și posibilitatea de reabilitare a sinagogilor din Ungaria, sau cea a d-nei *Marija Rupeikiene* (Lituania), referitoare la sinagogile din Lituania, caracterizate prin modestia expresiei arhitecturale și situația tragică în care se află, urmare a distrugerilor sistematice la care au fost supuse. Dl *Sedlmayr János* (Ungaria) a prezentat cele două restaurări consecutive pe care le-a realizat, la un interval de 40 de ani (1957 și 1986), la sinagoga medievală din Sopron, iar d-na *Tahi-Tóth Nándorné* (Ungaria) reconstrucția sinagogii de pe str. Dohány (Budapesta) între 1989 și 1996.

Un alt grupaj tematic a fost acela al bisericilor din lemn, ce a cuprins:

- bisericile de lemn din Maramureș: d-na *Ildikó Mitru* (OJPCN Maramureș) a prezentat bisericile de lemn din cele trei zone etnografice distincte ale Maramureșului: Valea Lăpușului, valea Chioarului și Maramureșului Istoric, iar d-na *Paula Olteanu* (Ministerul Culturii, România) problemele legate de restaurarea lor în campania din perioada 1959-77; d *Niels Auner* (România) s-a referit la criteriile de evaluare pe baza cărora s-a alcătuit schema de apreciere a stării și necesităților de intervenție urgentă la structurile din lemn ale bisericilor maramureșene, iar d-na *Livia Bucșe* (România) a prezentat cauzele biodegradărilor și metodelor ce se doresc cât mai naturale de eliminare a lor (ventilarea naturală, sistematizarea verticală etc.) și modul de manifestare a degradărilor generate de fungi, insecte etc.;

- bisericile de lemn din Finlanda au fost prezentate de d-na *Marija Terttu Knapas* (Finlanda): biserici luterane premoderne sau de d-na *Maria Kaimaro* (Finlanda), care a realizat restaurarea bisericii vechi din Sodankylä, adevărată școală pentru reînvierea vechilor

meșteșuguri legate de construcțiile tradiționale din lemn.

Situația tragică în care se află o mare parte din patrimoniul arhitectural de cult din țările est-europene, urmare a distrugerilor provocate în ultimii 50 de ani de războaie, ocupații străine sau regimuri totalitare și problemele pe care restaurarea acestora le ridică a fost subiectul următoarelor comunicări:

- „situația monumentelor istorice din Croația” de la seria de biserici în stilul romanicul timpuriu, influențate de arhitectura Ravennei, din Zada, la arhitectura renascentistă a Dubrovnikului, distruse de război, pentru care se poartă încă discuții asupra tipului de restaurare ce va fi adoptat: conservarea sub formă de ruină, reconstituiri pe baza documentelor existente sau construcții noi pe locul celor definitiv pierdute - prezentată de d-na *Suzana Pursić* (Croația);

- „reconstrucția unor biserici din cele demolate în București de regimul totalitar comunist” - biserica mănăstirii Cotroceni, mănăstirea Văcărești, biserica Sf. Vineri (Hereasca), biserica Spirea Veche, biserica Sf. Spiridon Vechi, mănăstirea Mihai Vodă, prezentate de d-na *Mihaela Maxim* (România);

- situația bisericilor și cimitirelor protestante din Lituania, distruse în timpul ocupației sovietice, și eforturile de refacere a lor care se fac din 1988, de la obținerea independenței încoace, descrisă de d-na *Maria Purviniene* - Lituania.

Programele de reabilitare a patrimoniului arhitectural de cult (de la bisericile și mănăstirile abandonate - situație frecvent întâlnită în toate țările est- și vest europene, datorată depopulării satelor și lipsei mijloacelor de întreținere și restaurare etc., la cele distruse sau modificate în timp de gustul epocii sau intervenții nedorite), precum și soluțiile experimentate de instituții abilitate, fundații, organizații nonguvernamentale în legătură cu găsirea surselor de finanțare și a unor funcțiuni profitabile care să facă posibilă întreținerea, conservarea și restaurarea patrimoniului de cult au fost prezentate de:

- dl *John Mayhew* (Marea Britanie), care s-a referit la „practica de reabilitare a unor biserici, castele, conace a Organizației *The National Trust for Scotland* din care face parte. Organizația deține cca 20 de proprietăți aparținând patrimoniului protejat atât construit, cât și natural, pe care le conservă,

restaurează și rentabilizează, din profitul obținut demarându-se noi proiecte. Sunt date exemple de refuncționalizări ale unor clădiri monument: biserici transformate în săli de întruniri, birouri, muzee, teatre și chiar cafenele; mănăstiri devenite aziluri de bătrâni, clădiri abandonate din centrele istorice ale unor sate sau orașe, devenite zone rezidențiale rentabile etc.;

- *Angus Fowler* (Germania) a prezentat activitatea organizației *Förderkreis alte Kirchen*, care se ocupă cu reabilitarea bisericilor abandonate prin găsirea unor funcțiuni compatibile cu statutul lor: teatre de păpuși pentru copii, expoziții, obiective ale circuitelor turistice etc.;

- dl *Gerhard Meighörner* (Germania) s-a referit la situația din München, unde finanțarea lucrărilor de conservare-restaurare se face din mai multe surse: în primul rând cu contribuția și la cererea cetățenilor care-și iubesc orașul și trecutul; în felul acesta au fost reconstruite multe din monumentele distruse în cel de-al doilea război mondial; se mai adaugă contribuția oamenilor de afaceri, a municipalității, a protectorilor legali;

- dl *Jovo Grobovsek* (Slovenia) s-a referit la situația din Slovenia, unde 52-71% din fonduri provine de la Ministerul Culturii, restul cu greu putând fi acoperit de biserică și populație;

- dl *Sebastian Szaktila* (Germania) a propus un program de reabilitare a cetății fortificate săsești de la Drăușeni, care prevede o finanțare interregională fără aportul comunității, aflate în declin și sărăcie, găsirea unei funcțiuni viabile, cum ar fi: școală de meșteri și meserii tradiționale și centru pentru seminarii internaționale de vară. Acest program, similar celor din Fulda (Germania) sau Veneția, ar fi primul de acest gen din sud-estul Europei, într-o zonă aflată la confluența a trei culturi: română, germană și maghiară, și ar contribui nu numai la salvarea monumentului și reabilitarea caselor din jur ce constituie nucleul istoric al localității (propane a asigura cazarea participanților la seminare), dar și la ocuparea forței de muncă și ridicarea nivelului de trai al locuitorilor din zonă;

- d-na *Suzanne Van Aerschoot-Van Haeverbeeck* (Belgia) a prezentat probleme legate de „inventarierea, protecția și conservarea integrală a patrimoniului arhitectural ecleziastic din Belgia și îndeosebi din Flandra”; lipsa fondurilor locale necesare întreținerii sau restaurării unor lăcașuri de cult: biserici, capele, abații sau mănăstiri, precum și

scăderele numărului de proești și enoriași au făcut ca multe din ele să fie închise sau abandonate; Ministerul Culturii al Guvernului Flamand sau fundații ca *Opening Up Monuments*, a regelui Baudouin, duc o campanie asiduă, organizează concursuri etc., pentru găsirea soluțiilor de rentabilizare a monumentelor de cult; sunt propuse diferite funcțiuni noi, de exemplu pentru biserici: în general culturale, compatibile cu statutul lor – muzee, săli de expoziții sau concerte etc.; pentru mănăstiri – funcțiuni socio-culturale – de la sedii ale unor instituții municipale sau multiculturală la locuințe sociale sau chiar hoteluri de lux.

Studiile de teoria arhitecturii, legate de programul arhitecturii de cult, au cuprins comunicări cum ar fi:

– „metamorfoza spațiului liturgic”, în care preotul *Farcas Attila* (Ungaria) prezintă modificările de plan și volumetrie pe care noile biserici, în special reformate, le-au suferit comparativ cu cele tradiționale, cu exemplificări din arhitectura occidentală sau californiană;

– „relația dintre arhitectură și topografie în cazul mănăstirilor” a arheologului *Laurent Auberson* (Elveția), care analizează evoluția în timp a modului de alcătuire a ansamblurilor de cult, rezultată atât din integrarea în situl natural cât și din simbolistica creștină pe care o înglobează;

– „analiza sumară a noțiunii spațiului de cult” a dlui *Peter Rainer* (Ungaria), care face o descriere a tipurilor de spații sacrale ce alcătuiesc de-a lungul timpului programul arhitecturii de cult (dom, templu, capelă etc.), cu accent pe modul de alcătuire a bisericii luterane.

Programele de inventariere a patrimoniului arhitectural din diferite zone au cuprins prezentările: programul realizat de *Fundația Messerschmidt* pentru patrimoniul arhitectural săsesc din Transilvania, descris de dl *Cristoph Machat*, sau cel inițiat în 1994 de autoritățile ecleziastice din secuime (județul Harghita și Covasna), din Vrancea și Suceava – principii, etape, concluzii – prezentate de dl *Sergiu Iosipescu* (România).

Studiile de caz prezentate au cuprins proiecte și restaurări ale unor biserici, părți sau componente artistice ale unor biserici (fațade, interioare, mobilier, altare, vitralii, tabernacoli, plafoane casetate, picturi murale etc.), cercetări arheologice, ca de exemplu:

– biserica din Deal (Sighișoara), prezentată de o parte din colectivul participant, pe specialități, la elaborarea documentelor și executarea lucrărilor de consolidare-restaurare: dl *S. Benczédi* –

șeful de proiect, dl *C. Machat*, care în cadrul programului „S.O.S. – Sighișoara” a obținut finanțarea restaurării prin *Fundația Messerschmidt*, dl *Cs. Bodor*, care a prezentat soluția de consolidare a structurii și stadiul lucrării (refacerea șarpantei și a învelitorii din țiglă, injecții cu lapte de ciment, consolidarea cu tiranți tensionați în foraje pe trei niveluri, realizarea structurii metalice reversibile la nivelul podului); dl *Tóth Ernő*, care a realizat restaurarea elementelor de lemn ale șarpantei; d-na *Dana Ienei*, cu studiul de istoria artei și restaurarea picturii lui Dan Mohanu, și d-na *Fúró Judith* cu proiectul de restaurare a vitraliilor;

– biserica Sf. Gheorghe din Șerbești (județul Bacău) – cercetarea preliminară, prezentată de d-na *Sanda Ignat*, care a dus la unele concluzii neașteptate: biserica, cunoscută ca fiind ctitoria lui Vasile Lupu la 1637, s-a dovedit a fi construită abia în deceniul 7 al aceluiași secol, probabil de lordache Cantacuzino și urmașii săi;

– mănăstirea Căpriana, sat Chișnovăț, Moldova, cercetare istorică arhitecturală și arheologică prezentată de dl *Sergius Ciocan* (Moldova) a scos în evidență ctitoria lui Petru Rareș de la 1545 după modelul celor de la Probota, Moldova, Suceava, suprapusă celei din sec. 15 a lui Alexandru cel Bun, modificată în stil clasicizant rusesc după refacerea din 1819–20. Se propune adoptarea unei soluții de refacere a bisericii în forma originală, din vremea lui Rareș;

– mănăstirea Comana – dl *Liviu Brătuleanu* (România) a prezentat necesitatea reabilitării ansamblului mănăstiresc de la Dunărea de Jos, prin refacerea incintei fortificate, completarea cu construcții noi sau implanturi în stilul vechi al arhitecturii locului;

– restaurarea casei egumenești de la mănăstirea Apostolache, pe baza programului româno-francez demarat în 1993 cu sprijinul financiar al Uniunii Europene; dl *Călin Hoinărescu* a prezentat monumental în contextul arhitecturii sec. 15, 16 din județul Prahova și soluția adoptată de reconstituire prin analogie cu mănăstirile existente a casei egumenești aflată în ruină; dl ing. *Zoltán Sándor* a prezentat metoda de consolidare a structurii cu tiranți metalici în foraje executate inițial cu foreze cu apă, ce s-au dovedit neadecvate datorită terenului argilos de fundare, înlocuite ulterior cu foreze cu aer;

– biserica evanghelică din Tâmpiu (județul Bistrița-Năsăud) – cercetări și concept de restaurare a bisericii datând din jurul anului 1500, inițial catolică, ulterior reformată și în prezent ortodoxă; dl *Șerban Popescu-Dolj* a prezentat

etapele succesive de construcție și situația restaurărilor, începute în 1974, sistate în 1977, reluate după 1990, aflate acum în stadiul de finalizare;

– biserica din Vad (județul Cluj), prezentată de d-na *Marina Iliescu*. Cercetarea arhitecturală și arheologică întreprinsă cu prilejul restaurării din 1970–1975 a pus în evidență originalitatea monumentului, aflat la confluența a două arhitecturi: planimetria moldovenească și modul de acoperire cu bolți gotice pe nervuri, transilvănean;

– fosta mănăstire cisterciană de la Igrăș (județul Timiș), întemeiată de călugării de la Pointigny la 1179; d-na *Suzana Heitl* (România) prezintă stadiul cercetărilor istorice și arheologice întreprinse până în prezent;

– cercetările arheologice la biserica Sf. Gheorghe din Lușța (județul Alba), întreprinse și prezentate de d-na arh. *Daniela Marcu* (România), au pus în evidență, între altele, și capela adăugată pe latura de sud a bisericii, înainte de 1578, când familia Căndea a trecut la catolicism.

Tehnici noi în domeniul restaurării monumentelor au fost prezentate în expunerea d-nei *Bendek Clára* (Ungaria), care a descris „metoda Jos” de curățire a pietrei cu un amestec din praf de dolomită și apă, pulverizat tangențial pe suprafața pietrei printr-un dispozitiv omologat, evitându-se astfel distrugerea brutală de până acum a stratului de protecție a pietrei; dl *Zador Mihály* (Ungaria) recomandă soluțiile de restaurare fără intervenții directe pe monument, pentru respectarea criteriului autenticității, prin folosirea tehnicilor actuale (simulări pe calculator, filmografie acustică etc.).

Organizarea sesiunii de comunicări pe secțiuni desfășurate în paralel a făcut ca mai mult de jumătate din conferințele programate să nu poată fi audiate, multe subiecte de interes suprapunându-se. Cu toate acestea, datorită bunei organizări, programului de ținută, calității expunerilor și amabilității gazdelor, simpozionul de anul acesta de la Tușnad a fost apreciat de participanți ca o reușită.

Cerem scuze tuturor participanților ale căror comunicări nu au putut fi cuprinse în expunerea de față.

Tema Simpozionului din 1998, anunțată la finalul dezbaterilor, este „Protecția siturilor istorice”.

Arh. DANIELA ENESCU